

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

«ԱԼԻԻ ԴԱՇՆԱԳԻՐ»Ը

ԳՐԻԳՈՐ ԴԱՐԱՆԱՂՑԻԻ

“ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹԵԱՆ, ՄԷՋ

Բ.

Դարանաղցի ժամանակագրության մէջ յալի և ալի միանոյն բառն են։ Դարանաղցի, ինչպէս ուրիշ գրողներ, ձայնաւորով և մանաւանդ առօր սկսող բառերէն առաջ երբեմն կ'աւելցնեն յ տառը։ Դարանաղցի հաւատարմագէտ կը գործածէ ամբ և յամբ, արապ և յարապ, արգ և յարգ, ցեղապիւմ և ցեղապիւմ⁽¹⁾։ Հրատարակիչն ալ այսպէս հասկցած է արդէն։

2. Ալի արարերէն փոխառեալ թուրքերէն ալի բառն է, որ «բարձր» կը նշանակէ։ Ալի յատուկ անունն ալ նոյն բառն է։ Դարանաղցի հրատարակիչը ալի կարծած է ալի-ին բարբառային կամ աղաւաղուած մէկ ձևը, ինչպէս քալի և քալի փոխանակ քալա։ Դարանաղցի գրչին տակ ալի և յալի ալի-ին սեռական հոլովն են⁽²⁾։

3. Ալի մանուր չի նշանակեր «բարձրագոյն հրովարտակ», ինչպէս թարգմանած է Մեսրոպ Վ. Նշանեան։ Եթէ երբեք ալի ածականը կարենար տրուիլ մանուրին,

(¹) Ուրիշ գրողներէ օրինակ մը. յարապաս փոխանակ արապաս։ Այս յոն «որոշ բարբառներ յատուկ մի հազադային շունչի փոխարէն է և ոչ յ նախդիրը. երբեմն յ-ի փոխարէն պատահում է նաև հ. օր. «պատուելի հայրս (այրս) այս»։ (Մեսրոպ Վ. Մաքսուտեանց, Հաւաքեալ անուանց կարուղիկաւաց (Աղթամարայ), էջմիածին 1916, էջ 77, ծան. 1.

Յայտք, յայամ, յայպէ, յարաք արարերէնէ փոխառեալ բառերուն սկիզբը գրուած յ տառն ալ նոյն երևոյթը կը պարզէ (Տես այս բառերը Անուանիկի Արմասական Բառարանին մէջ)։

(²) Թուրքերէնի մէջ ալի (الي) գործածուած է միայն իբրեւ արական անձնանուն, իսկ ալիյէ (اليه) իզականը՝ միայն իբրեւ ածական։ Արական ածականն է ալի (الي), Այս տարբերութիւնը (ալի և ալի) հայերէնի մէջ ընդհանրապէս չէ նշուած։ Ալի ալ հազուադիպօրէն գործածուած է իբրեւ անձնանուն։

Թուրքերէն ըսուած պիտի ըլլար մանուր-ը ալի⁽³⁾, և Դարանաղցի գրած պիտի ըլլար մանուր ալի կամ մանուր ալի, ինչպէս խաք-ի քարիք-ի փոխարէն գրած է հասի քարիք (էջ 264) և խաք-ի հիւմայուն-ի փոխարէն՝ հասի հումայ կամ թերեւ հասի հումայուն (էջ 366)։

Դարանաղցի գործածած թուրքերէն բառերուն մեծագոյն մասը (ժամանակագրության մէջ գործածուած բոլոր արարերէն և պարսկերէն բառերը արար և պարսիկ լեզուներէն փոխառեալ թուրքերէն բառեր են և ո'չ թէ ուղղակի արարերէն և պարսկերէնի աղղեցութեան տակ հայերէնի մէջ մտած արարական և պարսկական բառեր) կամ օրինական բառեր են, կամ պետական պաշտօնագիրներու մէջ գործածուած բառեր, զոր նոյնութեամբ գործածած է պաշտօնագրին բովանդակութիւնը ըստ կարելւոյն հարազատօրէն ներկայացնելու նպատակով, և կամ թրքախօս անձներու կողմէ արտասանուած են եւ հարազատութեան մտահոգութեամբ հայերէնի չեն թարգմանուած։ Հետեւաբար, եթէ թուրքերէնի մէջ գործածուած ըլլար մանուր-ը ալի ասութիւնը, Դարանաղցի նոյնութեամբ փոխադրած կ'ըլլար հայերէնի մէջ, իբրեւ պաշտօնագրի մը պաշտօնական յորջորջումը։

Բայց, ինչպէս նոյնինքն Դարանաղցի կը յայտարարէ, թուրքերը այդ գրութեան կուտային ո'չ թէ մանուր, այլ անհնամա («գաշնագիր») անունը (էջ 133, տես նախորդ յօդուածիս մէջ 1, Ա) և ուրիշ տեղեր ինքն ալ անհնամա կը կոչէ զայն⁽⁴⁾։

(³) Արքայական ածականն է հիւմայուն (حیوانی) և կ'ըսուի, օրինակի համար, բեւմ-ի գրադար-ի մեմուր-ը հիւմայուն «կայսերական հրովարտակի ընթերցման հանդէս»։

(⁴) Թէ Մուհամմատի, Օմարի կամ Ալիի կողմէ քրիստոնեայ հասարակութեանց շնորհուած արտօնութեանց հրովարտակներ անհնամա կը յորջորջուէին՝ կը հաստատուի, ի մէջ այլոց, այն զատաւարութեան արձանագրութեամբ, զոր հրատարակած է Տիգրան Ն. Թ. Սաւալանեանց (Պատմութիւն Երուսաղէմի, 1931, Բ., 877) Հայոց և Յունաց միջև Երուսաղէմի Ս. Տեղեաց = սեպհականութեան մասին ծագած վէճին առթիւ։ Ապա Յոյները նորէն մէջտեղ կը հանեն Օմարի կարծեցեալ հրովարտակը. երբ ան ալ կը մերժուի իբրեւ անվանք և անկարեւոր, այն ատեն յուզուած կ'ըսեն. «Ասիկա Հազրէթ-ի Օմարի դաւանա-

4. Թէ Դարանաղցիի գրչին տակ ալի և յալի բառերը Մուհամմատի զարմիկին և փեսային՝ Ալի պէն Ապու Թալիպի անունն են միայն և ոչ թէ «բարձր» ածականը՝ կը հաստատուի ուրիշ փաստերով ալ:

Ալի մանուրը կամ անհաման վճռական զեր մը կը կատարէ, զեր ի վեր համարուելով սուլթանական հրովարտականքէն, հետևաբար՝ վերջիններէն տարբեր՝ նուիրական բան մըն է: Այսպէս, էջ 133, բոլոր վէզիրները և, էջ 157, էրզրումի փաշային քեհեան կը համբուրեն զայն, — էջ 151, թագաւորական հրամանագիրներէն աւելի պարտադրիչ կը համարուի Քեմալի զատարանին մէջ, — էջ 155, Տիվրիկի զատարանին մէջ անոր տեսքը սոսկում (անշուշտ խոր երկիւղածութիւն) կ'ազդէ և յատենկայս կը կարգացուի (ինչ որ չէ ըսուած սուլթանին հրամանագիրներուն համար), — էջ 155, անոր ընթերցումէն վերջ զատաւորները կը քաղցրանան և անպարտ կ'արձակեն ամբաստանեալը, — էջ 157, էրզրումի փաշային քեհեան, զայն համբուրելէ ետք, աչքերուն վրայ կը դնէ, ինչ որ երկիւղած յարգանքի գերազոյն արտայայտութիւն մը ըլլալէ աւելի աստուածային շնորհի մը արժանացած ըլլալու ժես մըն է:

Նոյնիսկ երբ Դարանաղցի մանուր կ'անուանէ այս գրութիւնը, անոր կը կցէ «մեծ» ածականը («Յալէ մեծ մանշուրն», էջ 133), ցոյց տալու համար թէ սովորականէն տարբեր բան մըն է և ոչ՝ հասարակ «մանշուրն» մը: «Մեծ» բառին ներկայութիւնը «յալէ»ին քով կը հաստատէ նաև թէ «յալէ» «բարձր» նշանակութեամբ չէ որ գործածուած է:

Գրութիւնը համբաւը ունի «Ալիի ձեռագիր»ը ըլլալու (էջ 157): Դարանաղցի զայն կը կոչէ նաև Ալի գիր (էջ 151, 154, 156 (երկու անգամ) և 211 (երկու անգամ)), թէև «գիր» հոս անհրաժեշտաբար «ձեռագիր» չի նշանակեր, այլ կրնայ նաև «պաշտօնագիր», գրութիւն» իմաստը ունենալ:

գիրն է, զոր պարտաւոր էք հիմ բռնել և ըստ այնմ վճիռ արձակել: Հայերը, «երկու համագորտերութիւնները միայն զաշնագիրներ կը փոխանակեն իրարու մէջ. իսկ հպատակ ազգերու զաշնագիրը զլիսահարկի թուղթն է մեր. ինչպէս ուրեմն կը յանգչիք դաւնագիր անունը տալ այս տեսակ թուղթերուն»:

Բայց ամէն պարագայի մէջ կը նշանակէ կամ Ալիի ձեռագիրը և կամ Ալիի հրամանով գրուած պաշտօնագիր:

Վերջապէս, էրզրումի փաշային քեհեան այդ գրութիւնը կարգալէ ետք այնպիսի վարմունք մը կ'ունենայ որ իբրեւ թէ «նոյն ինքն Ալին տեսած ըլլար» (էջ 157):

Այս ամէնը անտարակուսելի կերպով կը հաստատեն թէ ալի մանուրը կամ ալի անհաման ո՛չ թէ սուլթանի մը կողմէ շնորհուած մանուր մըն էր, որ կը հաստատէր առանձնաշնորհ մը, ասպահարկութիւն մը, իրաւունք մը կամ արտօնութիւն մը, այլ այսպիսի արքայական պաշտօնագրէ մը իսկ աւելի բարձրարժէք գրութիւն մը: Եւ որովհետեւ այս գրութիւնը բնորոշող բառը՝ անհաման սուլթանի մը կողմէ շնորհուած հրովարտակի մը չի պատշաճիր և զայն որակող բառը՝ ալի կամ յալի չի կրնար «բարձր» նշանակել, բացատրուած պատճառներով, այլ միայն կրնայ ըլլալ Ալի անունը, Դարանաղցիի յիշած գրութիւնը Ալիի զաւնագիրն է:

Ալիի զաւնագրին նկարագրութիւնը

Դարանաղցի նկարագրած է «Ալիի զաշնագիր»ն ալ:

Էջ 154-155 կը գրէ. «Սոսկաջ ի տեսլեան զարմանակերպ գրոյն, որ երեք ազգ լեզուաւ էր գրեալ»⁽⁵⁾ արձանագրով, որ իւրեանք քօֆի ասեն, և յարապ գրով զուտ կարմիր և թուրք գրովք»:

Դարանաղցի կամ այստեղ «լեզու» բառը սխալ գործածած է «նշանագիր» իմաստով և կամ շփոթած է լեզուները և նշանագիրները: Եթէ արաբերէնը և թուրքերէնը տարբեր լեզուներ են, լոֆի (= ֆուֆի) ո՛չ թէ լեզու մըն է, այլ գրչութեան տեսակ մը⁽⁶⁾, զոր Դարանաղցի յաջողապէս թարգմանած է «արձանագիր», հաւանականաբար զայն յաճախ տեսած ըլլալով

(5) «Գրեալ» բառով կը բաժնեմ «արձանագիր»էն, մինչ տպագրին մէջ ունէ կէտ չկայ:

(6) Քուֆի բառը սերած է Միջագետքի Քուֆա քաղաքին անունէն: Քուֆա հիմնուած է Հիւրէթի 17 թուին (Ք. Վ. 638), և անկիւնաւոր գրչութիւնը, որ գոյութիւն ունէր արդէն 2. դարուն, առաջին անգամ այս քաղաքին մէջ պաշտօնապէս գործածուած ըլլալով, յորջորջուած է, քաղաքին անունով, ֆուֆի:

արձանագրութեանց վրայ: Ամէն պարագայի մէջ, դաշնագիրը գրուած էր արաբերէն, ինչպէս կ'ականկալուէր որ ըլլար Ալիի կողմէ տրուած գրութիւն մը, և թուրքերէն լեզուներով, բայց երեք տեսակ զըրջութեամբ՝ փոփոխ, արաբական ուրիշ զըրջութիւն մը, որ «զուտ կարմիր» էր և թրքական զըրջութեամբ, որ արաբականէն կը տարբերի զեղազրական տեսակէտով:

Բնականաբար Ալիի վերագրուած դաշնագիր մը բնագրին մէջ թուրքերէն լեզուով գրուած մաս մը չէր կրնար ըլլար: Հաւանական է որ թուրքերէնը զանազան քաղաքներու մէջ կատարուած արձանագրութիւններն էին: Թէ Գուֆի տառերով սէէ դաշնագիր, հրովարտակ կամ այս կարգի ուէ գրութիւն գոյութիւն ունեցած է՝ անձանթ է ինձի: Հաւանական է որ փոփոխ տառերով քանի մը տողեր կային միայն, և կամ Դարանազլի զարդագիրները փոփոխ կարծած է: Կը մնայ նաև զիտնալ թէ Ժէ. զարուն թուրք կրօնաւորները կրնային փոփոխ տառերով գրութիւն մը կարդալ:

«Զուտ կարմիր» տառերուն յիշատակութիւնը կը յիշեցնէ թրքական ֆերմաններէն ոմանք, որ գրուած են երկու տող սև և մէկ տող կարմիր մելանով, ինչպէս է Դաւիթ կաթողիկոսին տրուած սուլթանական ֆերմանը, որուն գունատիպ վերատապգրութիւնը հրատարակուած է Դիւան Հայոց Պատմութեան է. գրքին Բ. մասին մէջ (Թիֆլիս 1908):

Կը յուսամ յառաջիկային հրատարակել «Ալիի դաշնագիր» ին հայերէն մէկ թարգմանութիւնը և ցոյց տալ անոր աղբիւրը:

Բարիկ

ՀԱՅԿ ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

ԿՐԹՆԱ-ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

ՄԱՂԱՔԻԱՅԻ ԳՐԲԵՆ ՇՈՒՐՋ

Ամայացուցի իր քաղաքները և իր ժառանգութիւնը անապատի արօտներու (վերածեցի):

Եսաւի երկիրը՝ Եղոմ կը գտնուէր Սև ծովու և Կարմիր ծովու elanitique ծոցին միջև, որ յետագային Gebalene կոչուեցաւ, Ἰεβελή, և հիմա جبال A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament. Edward Robinson. Boston, 1881, էջ 15: Եղիպտական բնագիրներուն մէջ կը յիշատակուի 'A-du-ma. ևն. Max Müller, Asien und Europa, Leipzig, 1893, էջ 135: Ասորական բնագիրներու մէջ նաև U-du-um-ma, Fr. Delitzsch, Assyrische Lesestücke, երկրորդ տպագրութիւն, Leipzig, 1878, էջ 101: Եղոմի կործանումը, յայտնապէս կը շեշտէ Նիովալի սէրը Խորայիլի նկատմամբ. Էնթագրաբար, Եղոմի աւերը կրնանք վերագրել նապաթեան արաբներու արշաւանքին, որուն ճըշգրիտ թուականը տակաւին չէ ստուգուած: Վերև, երրորդ հատուածին մէջ, ֆալաֆ թարգմանութիւնը վարկած մըն է մեր կողմէ, հաշտ մանաւանդ նախագասութեան իմաստին, քան הריי երբայական բնագրին = իր լեռները՝ LXX τὰ ὄρη, սակայն Ղպտ. եթովպ. Հայ. Արաբ. ὄρη-ն ὄρεα հասկցած, և զսահմանս թարգմանած են: תנות LXX δώματα, Վուլ. dracones, Ակ. εἰς σειρήνας, Սի. Թէ. εἰς ἀνεπίβαρα, Թարկում לצדות, Աս. ܬܢܘܬ, Զօհր. qwes. ապացոյցի նեցուկ ունենալով LXX-ը և Ասորերէնը, תנות խեղաթիւրում մը կը նկատենք սկզբնական תנות = արօտներ ձևին: Արգարև, յիշատակութիւն կը գտնէ այլուր מאות מדבר արտայայտութիւնը Երեմ. IX 9: Սաղ. 65, 10: שום שממה נתן ամայութիւն դնել կամ տալ, կը նշանակէ ամայացնել, Երեմ. VI 8, IX 10, X 22: נחלה ստացուածք, սեպհականութիւն, ժառանգութիւն, נחלת, נחלה Եղովալի ստացուածքը հումանիչ է Խս-